

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ТА ПРАКТИКИ
ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ**

Монографія

За загальною редакцією академіка НАН України *В. Я. Тація*,
академіка НАПрН України *В. І. Борисова*,
професора *Л. М. Демидової*

Харків
«Право»
2017

УДК 343(477):303.433.2

ББК 67.308(4УКР)я9

A43

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (протокол № 11 від 23 листопада 2016 р.)

Рецензенти:

Ю. В. Баулін – доктор юридичних наук, професор, голова Конституційного Суду України, академік НАПрН України;

Н. О. Гуторова – доктор юридичних наук, професор, директор Полтавсько-го інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України

Колектив авторів:

вступне слово – **В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова**; розд. 1 – **Л. М. Демидова**; розд. 2 – **В. Я. Тацій**; розд. 3 – підрозділи 3.1, 3.2 – **В. І. Борисов, Т. А. Павленко**, підрозд. 3.3 (3.3.1, 3.3.3 – **В. І. Борисов, Т. А. Павленко, 3.3.2 – В. Я. Тацій**), підрозд. 3.4 – **В. І. Борисов, Т. А. Павленко**, підрозд. 3.5 – **В. І. Борисов, К. А. Новікова**; розд. 4 – **Д. П. Євтуєва**; розд. 5 – **Л. М. Демидова**; розд. 6 – підрозділи 6.1, 6.2, 6.3 – **В. І. Борисов, О. О. Пашенко**, підрозд. 6.4 – **В. І. Борисов, Г. С. Крайник**; розд. 7 – **М. В. Шепітько**; розд. 8 – **Л. М. Демидова, Н. В. Невідома**; додатки – **Л. М. Демидова**

Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. – Харків : Право, 2017. – 400 с.

ISBN 978-966-937-122-5

Монографія присвячена дослідженню актуальних питань кримінального законодавства та практики його застосування. Кримінальний кодекс України розглядається як системне утворення з його якісної та кількісної сторін, а також із виділенням ознак такої системи та критеріїв його оцінювання. Аналізуються норми чинного кримінального законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, життя та здоров'я, власності, безпеки виробництва, громадської безпеки. Особлива увага звертається на проблеми захисту прав дітей і осіб, що знаходяться під опікою або піклуванням, правосуддя, а також кримінальної відповідальності за злочини, вчинені організованою групою. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення національного кримінального законодавства та рекомендації з питань застосування його норм.

Видання адресоване правникам-науковцям, працівникам правоохоронних і судових органів, адвокатам, студентам вищих юридичних навчальних закладів, а також усім, хто цікавиться питаннями кримінального права.

УДК 343(477):303.433.2

ББК 67.308(4УКР)я9

© Тацій В. Я., Борисов В. І., Демидова Л. М. та ін., 2017

ISBN 978-966-937-122-5

© Видавництво «Право», 2017

ЗМІСТ

Вступне слово	6
----------------------------	---

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

1.1. Кримінальне законодавство України та практика його застосування: методологічні засади дослідження	10
1.2. Кримінальний кодекс України як системне утворення: загальна характеристика та значення.....	20
1.3. Ознаки та критерії оцінювання кримінального законодавства України.....	30
Висновки до розділу 1	55

РОЗДІЛ 2

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Основи національної безпеки України як родовий об'єкт злочинів	58
2.2. Система злочинів проти основ національної безпеки України: стан та перспективи удосконалення кримінальної відповідальності	79
Висновки до розділу 2	105

РОЗДІЛ 3

ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ ПІД ОХОРОНОЮ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

3.1. Загальні положення.....	107
3.2. Місце злочинів проти життя та здоров'я людини в системі Особливої частини Кримінального кодексу України	110
3.3. Кримінально-правова охорона життя людини	121
3.3.1. Поняття та ознаки вбивства	121
3.3.2. Кваліфікація умисного вбивства за обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність	131
3.3.3. Інші злочини проти життя	151
3.4. Кримінально-правова охорона здоров'я людини	156
3.5. Проблеми покарання за злочини проти життя та здоров'я	176
Висновки до розділу 3	187

РОЗДІЛ 4
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВ ДІТЕЙ
ТА ІНШИХ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ
ПІД ОСОБЛИВИМ ЗАХИСТОМ ДЕРЖАВИ

4.1. Загальні положення.....	189
4.2. Проблема родового об'єкта злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей.....	191
4.3. Питання законодавчої техніки опису норм у Кримінальному кодексі України.....	199
4.4. Криміналізація та декриміналізація діянь, посягаючих на права дітей і осіб, які перебувають під опікою або піклуванням.....	211
Висновки до розділу 4.....	222

РОЗДІЛ 5
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ВЛАСНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

5.1. Загальні положення.....	224
5.2. Визначення поняття «власність як об'єкт кримінально- правової охорони».....	225
5.3. Теоретичні засади криміналізації діянь, що посягають на власність.....	235
5.4. Законодавча регламентація кримінальної відповідальності за злочини проти власності в частині вибору місця розташування відповідних норм у Кримінальному кодексі України.....	240
Висновки до розділу 5.....	257

РОЗДІЛ 6
БЕЗПЕКА ВИРОБНИЦТВА:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

6.1. Поняття та види злочинів проти безпеки виробництва.....	259
6.2. Злочини у сфері безпеки праці.....	271
6.3. Злочини у сфері громадської безпеки виробництва.....	283
6.4. Питання застосування штрафу та виправних робіт за злочини проти безпеки виробництва.....	296
Висновки до розділу 6.....	305

РОЗДІЛ 7
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ІНТЕРЕСІВ ПРАВОСУДДЯ

7.1. Кримінально-правове та процесуальне значення поняття правосуддя.....	307
7.2. Система злочинів проти правосуддя	314
7.3. Спосіб вчинення злочинів проти правосуддя як системоутворююча ознака.....	328
7.4. Ситуаційна зумовленість злочинів проти правосуддя.....	337
7.5. Кримінальна відповідальність за вчинення окремих злочинів проти правосуддя шляхом насильства	339
7.6. Кримінальна відповідальність за вчинення окремих злочинів проти правосуддя шляхом обману	344
Висновки до розділу 7.....	355

РОЗДІЛ 8
ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ

8.1. Злочини, вчинені організованою групою: проблеми законодавчої регламентації кримінальної відповідальності.....	357
8.2. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених організованою групою.....	372
Висновки до розділу 8.....	387
Додатки	388

ВСТУПНЕ СЛОВО

Останніми роками Україна продемонструвала всьому світу наявність інституцій громадянського суспільства, які здатні впливати на державну владу і вимагати забезпечення належного рівня прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Це безпосередньо вплинуло не лише на політичні процеси в державі, а й зумовило необхідність наукового переосмислення якості й ефективності кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю та правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в нашій країні.

Аналіз процесів, що відбуваються в Україні, а також статистичних та інших даних про вчинювані злочини, дозволяє підтвердити загрозливий для суспільства і держави рівень злочинності, зокрема організованої. Так, за офіційними даними Генеральної прокуратури України, у 2015 р. в Україні до Єдиного реєстру досудових розслідувань були внесені дані про вчинення 565 182 кримінальних правопорушень, серед яких 473 – це злочинні посягання на основи національної безпеки України, 53 794 – проти життя та здоров'я, 362 213 – проти власності, 1008 – проти безпеки виробництва, 9693 – проти правосуддя тощо. Порівняння цієї статистики з офіційними даними за 2013 р. дає підстави для констатування збільшення у 2015 р. як загальної кількості облікованих правопорушень, так і майже в 60 разів — злочинів проти основ національної безпеки України, понад 27 000 злочинів проти власності, майже на 40 % зросла кількість вчинюваних особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи¹.

Останнім часом спостерігається значна активізація діяльності стійких злочинних об'єднань. Лише у жовтні 2016 р. правоохоронними органами ви-

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень–грудень 2015 року [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2013 року [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo.

явлено 115 організованих груп і 2 злочинні організації, а в листопаді того ж року – вже 126 таких злочинних об'єднань, серед яких 124 організовані групи¹.

За таких умов значно підвищується суспільне значення здатності кримінального законодавства забезпечити належну правову охорону прав і свобод людини і громадянина, інших важливих соціальних цінностей від злочинних посягань на рівні, що притаманний розвинутим демократичним країнам. Для досягнення такого рівня потрібним є здійснення постійного науково-правового моніторингу національного законодавства про кримінальну відповідальність² із метою виявлення існуючих недоліків та своєчасного реагування на внутрішні і зовнішні загрози за допомогою кримінально-правових засобів.

Науковий супровід удосконалення такого законодавства стає одним із основних складників державної кримінально-правової політики і є державним завданням для наукового співтовариства, що має здійснюватися з урахуванням кращих національних традицій і досягнень як вітчизняних дослідників, так і наукових здобутків інших держав, а також із впровадженням передових міжнародних стандартів. Виконання цього завдання можливе лише за допомогою накопичених та оновлених теоретичних знань, зокрема, про методологічні основи дослідження кримінально-правових явищ, правила кримінально-правового регулювання, а також критерії оцінювання кримінального законодавства та практики його застосування.

Кримінальне законодавство та його норми були предметом дослідження багатьох учених, які розглядали ці питання в певних ракурсах відповідно до їх наукових інтересів. Разом з тим залишається ще багато проблем, що потребують переосмислення та вирішення.

Аналіз законодавства України про кримінальну відповідальність та внесених до нього за період чинності понад 700 змін, а також вивчення матеріалів кримінального провадження дозволяють констатувати наявність багатьох законодавчих проблем, які негативно впливають на слідчо-судову практику, призводять до неоднозначного тлумачення ознак злочинів, значно знижують рівень правового забезпечення прав і свобод громадян, законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави.

У монографії, що пропонується для ознайомлення читачу, викладені результати дослідження фундаментальної теми «Теоретичні питання удоскона-

¹ Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за жовтень та листопад 2016 року [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112759&libid=100820&c=edit&_c=fo.

² Поняття «кримінальне законодавство України», «національне законодавство про кримінальну відповідальність», «законодавство України про кримінальну відповідальність» та КК України розглядаються в цій роботі як тотожні.

лення кримінального законодавства України та практики його застосування», над якою працював творчий колектив Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України під науковим керівництвом доктора юридичних наук, професора, академіка НАН України, академіка НАПрН України В. Я. Тація у 2012–2016 рр. Тема затверджена постановою бюро Президії НАПрН України № 79/8 від 7 грудня 2011 р. та постановою вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України № 2 від 23 листопада 2011 р., номер державної реєстрації 0112U001335¹.

Об'єктом проведеного дослідження обрані суспільні відносини, що пов'язані з кримінально-правовими засобами забезпечення і охорони прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави. Предметом є актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування.

Для опублікування авторський колектив обрав ту частину дослідження, яка, на його думку, є найбільш актуальною за сучасних умов реформування правоохоронної та судової систем України, а здійснені розробки не лише поширюють та поглиблюють теоретичні знання, а й можуть позитивно вплинути на правотворчу та правозастосовну діяльність.

Метою проведеного монографічного дослідження є створення теоретичних засад, які б сприяли якісному удосконаленню кримінального законодавства в обраних для дослідження сферах, а також ефективному застосуванню його норм.

У роботі Кримінальний кодекс України (далі – КК України) розглядається як системне утворення з його якісної та кількісної сторін, а також із виокремленням ознак такої системи та критеріїв його оцінювання. Шляхом застосування визначених критеріїв аналізуються норми чинного кримінального законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, життя та здоров'я, власності, безпеки виробництва, громадської безпеки, правосуддя, а також розглядається

¹ Дослідження фундаментальної теми «Теоретичні питання вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування» здійснював творчий колектив у складі: доктора юридичних наук, професора, академіка НАН України, академіка НАПрН України В. Я. Тація (керівник теми), доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України В. І. Борисова, доктора юридичних наук, професора Л. М. Демидової (керівник наукових робіт), кандидата юридичних наук, доцента О. О. Пашенка, кандидата юридичних наук, доцента Т. А. Павленко, кандидата юридичних наук Д. П. Євтеєвої, кандидата юридичних наук Н. В. Невідомої, кандидата юридичних наук К. А. Новікової та ін.

ся практика їх застосування. Особлива увага приділяється оцінюванню норм, що забезпечують правову охорону прав дітей і осіб, що знаходяться під опікою або піклуванням, та встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, вчинені організованою групою. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення КК України та рекомендації з питань правозастосовної діяльності.

У Додатках подана Концепція запровадження кримінального проступку в національне законодавство розроблена за участю членів авторського колективу професорів В. Я. Тацій (заг. ред.), В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Це один із варіантів розв'язання існуючої проблеми щодо кримінального проступку, який є раціональним і оптимальним у сучасних умовах. Запропонований підхід та сформульовані концептуальні засади дозволяють мінімізувати втручання у кримінальне законодавство при впровадженні такого виду правопорушення в національну правову систему. У змісті наведеної Концепції відображені результати цього дослідження.

Колектив авторів працював над темою цієї роботи у тісному зв'язку з правоохоронними та судовими органами, постійно вивчаючи слідчо-судову практику, думку правозастосувачів. Теоретичні висновки, сформульовані при дослідженні, були покладені в основу багатьох практичних рекомендацій, науково-правових висновків, направлених до правоохоронних та судових органів, запровадження яких дозволяє підвищити ефективність їхньої діяльності, що підтверджується актами та листами про впровадження результатів дослідження (див. Додатки).

Процес і результати наукових пошуків також постійно обговорювались на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах» та інших наукових заходах, що допомагало вибору найактуальніших проблем для подальшого дослідження, забезпеченню його глибини та всебічності, а також підвищувало рівень апробації результатів дослідження.

Авторський колектив висловлює вдячність рецензентам цієї роботи: доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України, голові Конституційного Суду України Юрію Васильовичу Бауліну і доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України, директору Полтавського інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Наталії Олександрівні Гуторовій за вимогливе рецензування, слухні зауваження й поради, які сприяли покращенню змісту низки положень цієї роботи.

**В. Я. Тацій, академік НАН України,
В. І. Борисов, академік НАПрН України,
Л. М. Демидова, професор**

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

1.1. Кримінальне законодавство України та практика його застосування: методологічні засади дослідження

Науково-правове дослідження проблем кримінального законодавства та практики його застосування передбачає вивчення та аналіз обраного об'єкта, а також предмета наукового пізнання із попереднім обранням чи удосконаленням або створенням методологічної основи наукового пошуку. Як відомо, проблема методології у будь-якій науці, як і у кримінально-правовій, належить до найбільш складних і актуальних¹. Від її розуміння залежить вибір правильного напрямку (стратегії) дослідження й досягнення істинного результату. При цьому не лише результат, а й шлях до нього мають бути істинними².

Під методологією дослідження більшість дослідників розуміє систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, що являє собою передусім комплекс раціональних шляхів, які історично склалися, засобів і форм руху мислення від незнання до пізнання, від гіпотез до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності³. Необ-

¹ Зеленецький В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Основа, 1994. – С. 170–182; Демидова Л. М. Якість кримінального законодавства України: методологічний аспект дослідження / Л. М. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. ІВПЗ АПрН України / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 51–65.

² Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – С. 7.

³ Докладніше див.: Волович В. И. Надежность информации в социологическом исследовании: проблемы методологии и методики / В. И. Волович. – Киев : Наук.

хідно, вважаємо, наголосити на правильності твердження М. І. Панова й Н. О. Гуторової, що методологія наукового пізнання — явище інтегральне: з одного боку, вона об'єднує систему компонентів, що її утворюють (світоглядні, загальні і спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, правила логіки, загальнонаукові і приватно-наукові методи й методики дійсності)¹, а з другого — засоби і принципи пізнання, що забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про об'єкт і предмет дослідження. Як зауважують ці вчені, підтримуючи позицію Д. А. Керимова, методологію не можна зводити лише до тієї чи іншої (однієї) компоненти, наприклад, до окремого (одного) методу або до вчення лише про деякі засоби, методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку безпідставно залишатимуться інші, внаслідок чого й методологія як така не буде визначена з відповідною повнотою².

Будь-які теоретичні положення, зокрема у вигляді певних концепцій, які ми прагнемо сформулювати на цьому етапі дослідження, теж мають бути здатними виконувати методологічну функцію, а тому вони повинні відповідати певним вимогам³. Підґрунтям для останньої тези є те, що накопичені у процесі наукових пошуків знання про об'єкт і предмет дослідження приєднуються до вже існуючих знань і можуть бути використані для подальших пізнавальних наукових розвідок. Як наголошує В. Я. Тацій, докорінною методологічною

думка, 1974. – 135 с.; Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 4-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.; Лукашевич В. К. Философия и методология науки / В. К. Лукашевич. – Минск : Современ. шк., 2006. – 320 с.; Микешина Л. А. Философия науки: современная эпистимология, научное знание в динамике культуры, методология научного исследования : учеб. пособие / Л. А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция : МПСИ : Флинта, 2005. – 464 с.; Нерсисянц В. С. Философия права : учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц. – М. : ИНФРА М-НОРМА, 1997. – 652 с., та ін.

¹ Панов М. І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права / М. І. Панов, Н. О. Гуторова // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред.: В. Я. Тацій. – Х. : Право, 2009. – Вип. 100. – С. 291.

² Панов М. І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права / М. І. Панов, Н. О. Гуторова // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред.: В. Я. Тацій. – Х. : Право, 2009. – Вип. 100. – С. 292; Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 4-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – С. 46.

³ Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Основа, 1994. – С. 177, 178.

вимогою на сучасному етапі є проведення досліджень у тісному зв'язку зі слідчо-судовою практикою¹, тобто з урахуванням її потреб та їх вирішенням, зокрема у перспективі.

Методологія наукових досліджень — це сфера знань про організацію й результат (з позиції вимог до нього) пізнавальної діяльності людини, які перебувають у стані теоретико-прикладного розвитку й інтеграції.

Семантичний зміст терміна «засади», що використовують у назві цього розділу монографії, як «основа чогось, те головне, на чому ґрунтується щось; вихідне, основне положення, принцип, основа світогляду; спосіб, метод здійснення чого-небудь»², дозволяє виокремити існуючі або визначити потрібні нові знання про основний методологічний інструментарій наукового пізнання кримінального законодавства України та практики його застосування, який є оптимальним, що забезпечує результативність дослідження.

Визначення методологічного інструментарію обумовлене: а) метою дослідження й завданнями, що вирішуються для її досягнення, а також обраними його об'єктом і предметом і б) теоретичними, правовими й емпіричними передумовами, встановлення яких передують накопиченню нових знань про них.

Однією з форм вираження ідеї цього дослідження, а також теоретичним підґрунтям для обрання, розроблення й формулювання методологічного інструментарію є гіпотеза. Гіпотези висуваються як на початку пізнавального процесу при підкресленні науковості дослідження з урахуванням результатів аналізу теоретичних, правових та емпіричних передумов наукового пізнання, так і в ході його проведення. Вони мають певне значення для організації дослідження, а саме:

– методологічне (концептуальне, організаційне) щодо: а) доцільності формулювання й запровадження обраного підходу до пізнавального процесу; б) вимог до його результатів; в) певної концепції, що може бути сформульована в процесі дослідження;

– теоретико-правове стосовно: а) закономірностей установа кримінальної відповідальності за вчинення певних діянь; б) запровадження відомих та нових теорій, які стосуються питань, що розгляда-

¹ Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / В. Я. Тацій. – Х. : Право, 2010. – С. 690.

² Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 2 : Ж–ОБД. – С. 95.

ються; в) нового наповнення певних об'єктів кримінально-правової охорони; г) необхідності вдосконалення структури і норм КК України щодо кримінально-правової охорони законних прав, свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави тощо;

– правозастосовне щодо: а) правил встановлення й урахування обов'язкових ознак, що характеризують діяння, при кваліфікації злочинів за наявності змістовно-юридичних і техніко-юридичних вад фіксації цих ознак у чинному КК України; б) тлумачення понять (термінів) та встановлення їх змісту в процесі правозастосовної діяльності.

Висунуті гіпотези підлягають узагальненню, подальшій перевірці і служать підґрунтям для похідних або нових, приміром, із метою уточнення або розвитку існуючих.

Проблеми наукового пізнання обраного предмета дослідження та досягнення зазначеної мети можна розв'язати тільки комплексним шляхом на емпіричному й теоретичному рівнях дослідження¹, а також при їх об'єднанні. Його етапи охоплюють розв'язання актуальних питань кримінального законодавства України та практики його застосування в площині: вибору методологічних засад дослідження такого предмета (розд. 1); дослідження проблем кримінально-правової охорони: основ національної безпеки України (розд. 2), життя та здоров'я особи (розд. 3), прав дітей і осіб, що знаходяться під опікою або піклуванням (розд. 4), власності (розд. 5), безпеки виробництва (розд. 6), інтересів правосуддя (розд. 7), питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені організованою групою (розд. 8), з охопленням питань у сучасному та перспективному значенні.

Вивчення зазначених аспектів можливо здійснити лише із застосуванням оптимального композиційного підходу, що являє собою об'єднання певних складників — визнаних науковцями світоглядних та інших теорій, концепцій, законів, правил, підходів, принципів і методів.

Методологічні засади цього дослідження становлять: а) положення онтології, аксіології, праксіології, антропології, загальної теорії пізнання, теорії натуралізму, суспільних відносин, систем, інформації,

¹ Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 31, 32.

економічної теорії, класичної й посткласичної теорій власності; б) закони діалектики, зокрема закон про перехід кількісних змін у якісні; в) філософські й загальнонаукові методи — діалектичний, догматичний, матеріалістичний, системно-структурний та системно-функціональний аналіз, історико-правовий, порівняльно-правовий, герменевтичний, статистичний, соціологічний, математичний, моделювання¹. Причому до методів емпіричного рівня треба віднести опис, порівняння, експеримент, моделювання, спостереження; до методів теоретичного рівня — діалектичний, загальнологічні (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію)².

Оптимальність і композиційність в організації пізнавального процесу досягається шляхом формулювання і впровадження домінуючої ідеї, яка є стратегічною і впливає на вибір методологічного інструментарію й межі його використання. Такою ідеєю виступає сформульована концепція «Кримінальний кодекс України як системне утворення».

Зазначена концептуальна позиція служить теоретичним підґрунтям означення стратегії дослідження, а саме: а) запропонувати критерії оцінки КК України як системного утворення; б) здійснити «діагностування» (оцінювання, перевірку) чинного КК України; в) проаналізувати санкції в структурі певних норм; г) розглянути актуальні проблеми кваліфікації діянь, що розглядаються; д) спрогнозувати перспективні шляхи розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність та практики його застосування.

Обрана стратегія дослідження із запровадженням інших підходів, методів, теорій, законів і правил дозволяє здійснити досконале вивчення висунутих гіпотез, що знайшло віддзеркалення у структурі і змісті монографії.

Оптимальний композиційний підхід сприяє всебічному кримінально-правовому дослідженню:

– сучасного розвитку нашого суспільства та держави з точки зору аналізу соціальних явищ, що потребують кримінально-правового

¹ Демидова Л. М. Якість кримінального законодавства України: методологічний аспект дослідження / Л. М. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. ІВПЗ АПРН України / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2010. — Вип. 20. — С. 57, 58.

² Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. — 5-те вид., стер. — К. : Знання, 2006. — С. 74.

реагування, та оцінки ефективності такого впливу (діалектичний метод);

– Кримінального кодексу України як державно-правового феномену, основну частину якого становить встановлена в санкції його норм кримінальна відповідальність у формі покарання за вчинений злочин, обов'язкові (типові, визначальні) ознаки якого зафіксовані в диспозиції (діалектичний, системно-структурний і герменевтичний методи, положення онтології);

– злочину як системного явища з проникненням у його сутність (діалектичний, системно-структурний і герменевтичний методи, положення онтології);

– існуючих правил законодавчої техніки і прогнозування більш точного відображення в законі сутності злочинного діяння й наслідків, які він спричиняє (класична теорія, діалектичний і герменевтичний методи, положення гносеології);

– природних законів у кримінальному праві, закономірностей встановлення кримінальної відповідальності за вчинення діянь та їх відображення у відповідних нормах (теорія натуралізму, діалектичний метод);

– значення інтересів суспільства, прав і свобод особи, яка вчинила злочин для подальшого удосконалення кримінального законодавства (з використанням антропологічної, аксіологічної теорій і теорії суспільних відносин);

– взаємозалежності держави і права з людиною, природою, умовами життєдіяльності на різних етапах людської цивілізації, взаємозв'язку держави й економічного базису (матеріалістичний і діалектичний методи);

– вивчення усіх явищ, що знаходяться в площині наукового інтересу (КК України, його норм, кримінальної відповідальності, покарання тощо) з позиції їхнього безперервного розвитку (діалектичний метод);

– подальшої гуманізації кримінальної відповідальності й забезпечення кримінально-правовими засобами захисту інтересів потерпілого (соціологічна теорія й діалектичний метод);

– питань побудови ієрархії цінностей як об'єктів кримінально-правової охорони (аксіологічна теорія й посткласична теорія власності, метод моделювання);

– проблеми забезпечення системності при пізнанні явищ, що потребують кримінально-правового оцінювання й фіксації їхніх ознак у нормах КК України, при застосуванні інших видів законодавчої техніки (методи: системно-правовий, герменевтичний, системно-функціональний і математичні).

Визначальним для організації цього дослідження є спрямування пошукового процесу на досягнення наукового результату, здатного виконувати свою методологічну функцію. Із семантичної точки зору останнє є синонімом методологічного призначення¹. Спираючись на здобутки української наукової школи й розвиваючи її, наголосимо, що для з'ясування соціальної цінності того, що має бути досягнуто внаслідок пізнавальної діяльності, обов'язковим є висування до накопичених нових знань гносеологічних, онтологічних, правових, економічних, етичних, праксіологічних і соціально-психологічних вимог². У цьому і є прояв завдання наукової роботи, а саме своїми здобутками сприяти виконанню кримінальним законодавством України і його досліджуваними нормами своїх найважливіших державних функцій — охоронної й регулятивної³. До них треба приєднати також превентивну, виховну функції⁴, етичну, соціально-психологічну, соціально-економічну, інформаційну, методологічну, ідеологічну, гуманістичну, мобілізаційну та ін. У цьому виявляється зв'язок між науковою роботою, яка має бути здатною своїми результатами допомагати виконан-

¹ Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1984. – С. 1430.

² Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Основа, 1994. – С. 224; Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред.: В. І. Борисов, В. С. Зеленецький. – Х. : Право, 2011. – С. 14.

³ Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / под ред.: М. И. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Харьков : Право, 1999. – С. 5; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. В. Сташис, В. Я. Тацій. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 14–15.

⁴ Див.: Демидова Л. М. Проблеми кримінальної відповідальності: методологічні функції досліджень / Л. М. Демидова // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. – Х. : Право, 2013. – С. 117–121; Її ж. Якість кримінального законодавства України: методологічний аспект дослідження / Л. М. Демидова // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. ІВПЗ АПрН України / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 51–63; Энциклопедия уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 2 : Уголовный закон. – С. 5–7.

ню національним законодавством про кримінальну відповідальність зазначених функцій.

Крім того, сам процес і результати дослідження об'єкта і предмета зі створенням теоретичних засад подальшого удосконалення кримінального законодавства мають відповідати передусім вимогам гносеології, онтології, права, етики, практиології, соціальної психології, правилам соціально-економічного характеру.

Зупинимося на *гносеологічних* вимогах. Наукове вивчення об'єкта і предмета за своєю природою є гносеологічним, спрямованим на прирощування знань про об'єкт і предмет наукового пізнання. Важливо, що такі знання мають бути істинними, а не хибними. До того ж вони повинні відповідати вимогам науки і практики боротьби зі злочинністю й бути новими. Критерієм оцінювання новизни є потреба перегляду (доповнення, змін, повного оновлення) принципів існуючих знань про предмет дослідження з подальшим використанням накопичених для наукових, законотворчих і правозастосовних цілей.

Правові вимоги пов'язані з особливостями дослідження. По-перше, це виявляється в його належності до правових досліджень, що підкреслює необхідність відповідності такого наукового пізнання та його результатів певним правовим вимогам, насамперед таким, як законність, прогресивність, раціональність. По-друге, кримінальне законодавство України в цілому й у частині такої відповідальності за певні злочинні діяння, що розглядаються в монографії, належить до національної правової системи, а тому науковий висновок щодо його системності (якості й кількісної визначеності) має відповідати правовим (юридичним) вимогам, що ставляться до такої системи в цілому, її елементів, а також до притаманних їй механізмів правового регулювання. Законодавство та його норми за своєю сутністю є, так би мовити, практичним працюючим правом, яке відображає, крім зазначених принципів законності, прогресивності й раціоналізму, ще й правові загальні (основні) (гуманізм, адекватність відбиття динаміки об'єктивного суспільного життя й вираження державної волі, стабільність норм, що його визначають, динамізм правового регламенту, належний рівень правової культури законодавця тощо). По-третє, предмет цього дослідження охоплює пізнання певних видів злочинних діянь як соціального та правового явища та їх впливу на кримінальну відповідальність. Вочевидь, що результатом пізнавального процесу є нове (оновлене) теоретико-правове уявлення про

явище, яке може послужити підґрунтям для прийняття Верховною Радою України нових законів (законодавчих норм), у яких віддзеркалюються спеціальний предмет і методи правового регулювання, притаманні кримінальному праву. По-четверте, сучасному періоду розвитку світової цивілізації властиві не лише продовження зближення різних правових систем, а й поширення й поглиблення координації дій країн світу у сфері боротьби зі злочинністю, як правило, шляхом прийняття відповідних міжнародних правових актів ООН, Радою Європи та іншими міжнародними організаціями. Національне законодавство про кримінальну відповідальність у розглядуваній царині має відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, як це й зафіксовано в ч. 5 ст. 3 КК України. Передусім це стосується Конвенцій ООН з питань захисту прав людини та основоположних свобод¹. Крім того, необхідним є осмислення і правовий аналіз прийнятих Україною зобов'язань, у тому числі й у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Етичні вимоги до наукового дослідження: його результати мають спиратися на етичні норми. Ідеться про необхідність дотримання останніх у процесі вивчення й забезпечення соціально-етичної й етико-правової обґрунтованості отриманого наукового висновку. Норми КК є відображенням ставлення суспільства й держави до охорони найважливіших соціальних цінностей від злочинних посягань. Їхня редакція, запровадження в дію, застосування правоохоронними й судовими органами, як і результати наукових пошуків, мають бути засновані на принципах справедливості, поваги, людяності, гуманізму тощо.

Праксіологічні вимоги до пізнання предмета нашого дослідження та його результатів впливають із положень такої спеціальної науки, як праксіологія, яка розробляє правила ефективної роботи². Вони на-

¹ Конвенция о защите прав человека и основных свобод [Електронний ресурс] : Рим, 4 нояб. 1950 г. : с изм. от 21 сент. 1970 г., 20 дек. 1971 г., 1 янв., 6 нояб. 1990 г., 11 мая 1994 г. ETS №005 // Европейская конвенция о защите прав человека: право и практика. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-001.htm>. – Заголовок з екрана.

² Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Основа, 1994. – С. 230, 232; Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Ук-

цілюють пізнавальний процес на отримання нових знань, що розв'язують практичні проблеми і здатні до ефективного впровадження цих знань у практичну діяльність. Це означає, що сформульованим висновкам належить у перспективі пройти перевірку часом на практичну придатність.

Зупинимося на соціально-психологічних вимогах. Пізнання предмета дослідження пов'язано з необхідністю дотримання ще й вимог, що знаходяться у площині соціально-психологічної теорії. Вони націлюють на отримання певних знань про предмет наукового пошуку, які враховують особливі соціально-психологічні риси суб'єктів правового регулювання боротьби зі злочинними діяннями. До цих суб'єктів належать науковці, працівники правоохоронних і судових органів, народні депутати України, Президент України. У цілому їхній соціально-психологічний стан здатен сприймати й дозволяє запроваджувати в законотворчому процесі або застосовувати на практиці обґрунтовані наукові новели. Потрібно також ураховувати соціально-психологічний стан осіб, які вчиняють злочинні діяння або є схильними до цього.

Соціально-економічні вимоги пов'язані з тим, що в процесі наукових пошуків і в отриманих результатах має бути відображено й ураховано сучасний або прогнозований соціально-економічний рівень розвитку держави й суспільства, державні соціально-економічні можливості. Крім того, криміналізація діянь у цивілізованій державі здійснюється на підґрунті втілення соціально-економічних принципів.

Перелічені вимоги до процесу й результату наукових пошуків називаємо визначальними й погоджуємося з думкою вчених, які вважають, що цей перелік варто доповнити *онтологічними* вимогами (націленість на пізнання сутності кримінально-правових явищ), які мають гносеологічне значення (нарощування знань) або знаходяться поза останніми (без отримання нових). Саме сукупність розглянутих вимог, переважна більшість яких у загальному вигляді була розроблена В. С. Зеленецьким у межах створення загальної теорії боротьби зі злочинністю¹ з наповненням їх конкретизованим змістом, і виступає

раїні : монографія / за заг. ред.: В. І. Борисов, В. С. Зеленецький. – Х. : Право, 2010. – С. 121, 135.

¹ Зеленецький В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Основа, 1994. – С. 223, 241.

критерієм оцінювання науковості процесу і прогнозованого результату дослідження, а також впливає на вибір методів, які дозволяють його отримати.

Для кримінально-правових досліджень важливо виявляти закономірності, що супроводжують людське буття й мають враховуватися у праві. Тому звертаємо увагу на твердження О. М. Костенка, які мають вагоме методологічне значення: 1) існує закономірність, яка полягає у такому: що досконалішим є кримінальне право, то прогресивнішим є соціальний порядок (зокрема, правопорядок) і безпечнішим є життя людей у суспільстві; сучасному стану та його порядку притаманні ознаки кризи; 2) фундаментальне значення для подальшого розвитку кримінального права, як уже зазначалося, має теорія натуралізму. Соціальний порядок — це стан узгодженості суспільного життя людей з тими природними законами, за якими соціум має існувати. Сфера ж соціального порядку, що є результатом правового регулювання, йменується правопорядком¹. Отже, наведене окреслює потребу у виявленні об'єктивних закономірностей, які мають природне походження, їх сутності при здійсненні кримінально-правових досліджень, а також їх значення для подальшого вдосконалення українського законодавства про кримінальну відповідальність.

1.2. Кримінальний кодекс України як системне утворення: загальна характеристика та значення

Як уже зазначалося, розроблювана й запроваджувана в цьому дослідженні концепція отримала назву «Кримінальний кодекс України як системне утворення». Формулювання цієї головної ідеї-гіпотези для

¹ Костенко О. М. Вперед – до природи. Апологія натуралізму / О. М. Костенко // Світогляд. – 2009. – № 5. – С. 34, 38; Його ж. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства) / О. М. Костенко // Право України. – 2010. – № 9. – С. 34, 38; Його ж. Соціальний натуралізм – основа антикризисного мировоззрення / А. Н. Костенко // Філософія і культура. – 2009. – № 4. – С. 74, 79; Його ж. Проблема № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті) / О. М. Костенко. – Черкаси : СУЕМ, 2008. – С. 37, 44; Його ж. Культура і закон – у протидії злу / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.